

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.65.009>

УДК 027.54(477.25)НБУВ:025.171:930.253:[59+502.1+069.5]Щербак

Андрій Шаповал,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник, заввідділу,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна

e-mail: shai196@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1188-5142>

ГАЗЕТНІ ПУБЛІКАЦІЇ НАТУРАЛІСТА МИКОЛИ ЩЕРБАКА

(ДО 95-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

У праці проаналізовано публікації українського зоолога, герпетолога, природоохоронця, музеєзнавця, члена-кореспондента НАН України, громадського діяча М. Щербака та статті про нього, що були надруковані в газетних виданнях і відклалися в особовому фонді вченого в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Методологія праці базується на застосуванні джерелознавчого, архівознавчого, хронологічного, порівняльного, біографічного та просопографічного методів дослідження.

Наукова новизна праці полягає в тому, що вперше комплексно досліджено публіцистичні та науково-популярні праці М. Щербака, визначено основні теми та сюжетні лінії газетних розвідок вченого. Розглянуто публікації про М. Щербака в газетних виданнях. Окреслено коло газет, з якими співпрацював науковець і громадський діяч. Вивчення газетних публікацій М. Щербака та про нього дає змогу розширити знання про творчу та громадську діяльність вченого, коло його зацікавлень та громадянську позицію.

Ключові слова: М. Щербак, газетні публікації, особовий архівний фонд, Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, зоологія.

Актуальність дослідження. 31 жовтня 2022 р. мало б виповнитися 95 років видатному українському зоологу, герпетологу, природоохоронцю, музеєзнавцю, доктору біологічних наук (1972), професору (1982), члену-кореспонденту НАН України (1992), заслуженому діячу науки України (1988), лауреату премії імені Д. К. Заболотного НАН України (1978) Миколі Миколайовичу Щербаку (1927–1998). Світовому

© А. Шаповал, 2022

науковому співтовариству вчений відомий як автор ґрунтовних наукових праць із систематики, екології та зоогеографії хребетних, передусім рептилій і амфібій, та охорони природи й музеєзнавства. Він став засновником української наукової школи систематиків-герпетологів.

На початку 1960-х років М. Щербак ініціював створення у Києві музею Природи, подібного до природничих музеїв, що на той час були в столицях багатьох держав світу, та зробив значний внесок у розбудову Зоологічного музею як складової частини Національного науково-природничого музею (далі – ННПМ) НАН України. На вшанування пам'яті М. Щербака в 2007 р. Зоологічному музею ННПМ НАН України, який вчений очолював протягом 1965–1998 рр., присвоєно його ім'я.

У 1990-ті роки М. Щербак вів активну громадську діяльність. Він був членом Народного руху України та Української республіканської партії, брав участь у роботі Всесвітнього форуму українців, Конгресу українських націоналістів, Всесвітнього конгресу українських політичних в'язнів тощо. М. Щербак був членом Всеукраїнського товариства політичних в'язнів та репресованих, адже варто зазначити, що у 1948 р. він був заарештований у справі Київського молодіжного проводу Організації українських націоналістів і протягом 1948–1954 рр. відбував покарання у Дубравлазі (сmt Потьма, Мордовія). Упродовж 1993–1998 рр. вчений очолював Науково-методичну раду Всеукраїнського товариства політичних в'язнів та репресованих.

В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ) зберігається особовий фонд М. Щербака (№ 295), до якого увійшла 621 справа загальною кількістю 4066 документів за 1912–2019 рр., що містять важливу інформацію про життєвий шлях, наукову, науково-організаційну, педагогічну, громадську та творчу діяльність вченого [24, 25]. У фонді відклалися й газетні публікації М. Щербака, його інтерв'ю та статті про вченого в газетних виданнях, аналіз яких дає змогу розкрити ще на сьогодні мало досліджені сторінки творчої та громадської діяльності науковця.

Аналіз досліджень і публікацій. Постає М. Щербака як вченого-зоолога та громадського діяча, його багатогранна діяльність та досягнення привертали пильну увагу дослідників, наукової спільноти та громадськості як за життя науковця, так і після його смерті. В останніх публікаціях про М. Щербака відображено роль вченого в заснуванні та розбудові ННПМ НАН України [2, 26], висвітлено його діяльність на чолі Зоологічного музею (далі – ЗМ) [22], розглянуто участь природознавця в науково-популярних фільмах, теле- і радіопередачах з питань охорони

природи [27], розкрито роботу як голови Науково-методичної ради Всеукраїнського товариства політичних в'язнів та репресованих [23] тощо.

Низку праць з оглядом життя, діяльності, наукового та творчого доробку М. Щербака опубліковано до ювілеїв ученого [1, 21]. У 2017 р. побачила світ книга «Микола Щербак – Людина Природи», присвячена видатному українському досліднику природи, творцеві сучасного ЗМ НАН України та громадському діячу. До видання увійшли спогади старшого брата науковця – письменника Ю. Щербака, та дружини вченого – доктора біологічних наук Г. Щербак, а також маловідомі розвідки М. Щербака, у тому числі й публіцистичні, та його документи, світлини і малюнки [20].

У літературі про М. Щербака зазначено, що вчений є автором понад 320 праць, у тому числі 86 науково-популярних [1, с. 94]. Значну частину науково-популярних розвідок М. Щербака опубліковано в газетних виданнях, як вітчизняних, так і закордонних. У газетах же надруковано численні інтерв'ю та статті про М. Щербака як вченого та громадського діяча. Поодинокі згадки про співпрацю М. Щербака з цими часописами містяться у ювілейному виданні [20, с. 157–159]. Однак досі ані публікації вченого в газетах, ані його співпраця з газетними виданнями не стали предметом спеціального дослідження.

Мета статті – проаналізувати газетні публікації М. Щербака, інтерв'ю, статті про нього в газетних виданнях, що відклалися у фонді вченого в ІА НБУВ, як документні джерела його діяльності та творчості, визначити основні теми й сюжетні лінії газетних розвідок науковця, розкрити характер співпраці природознавця та громадського діяча з газетними виданнями.

Виклад основного матеріалу. В особовому фонді М. Щербака в ІА НБУВ поряд з газетними розвідками вченого відклався досить значний комплекс публікацій про нього у вітчизняних і закордонних газетах: «Вечірній Київ», «Вечерний Тбилиси», «Вечерний Фрунзе», «Вільна думка», «Известия», «Крымская правда», «Молода гвардія», «Правда», «Правда Украины», «Прапор комунізму», «Советский Крым», «Социалистическая индустрия», «Урядовий кур'єр». Тут же зберігаються й інтерв'ю, які він дав журналістам різних газетних видань [11]. Розпочнемо з аналізу цих документів, адже вони містять відомості біографічного й просопографічного характеру та інформацію про діяльність М. Щербака.

Перші публікації в пресі про М. Щербака з'явилися на початку 1960-х років. На той час він, закінчивши у 1957 р. біологічний

факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (далі – КДУ) й аспірантуру в Інституті зоології (далі – ІЗ) АН УРСР (1962) та захистивши кандидатську дисертацію (1963), обіймав посаду старшого наукового співробітника відділу зоології хребетних ІЗ та був керівником ЗМ як неструктурного підрозділу ІЗ. Спочатку нариси про М. Щербака опублікували журнали «Україна» (1964), «Ранок» (1966), «Знання та праця» (1967), а згодом з'явилися й публікації в газетах. Однією з перших була стаття «Загадки тувинських степів», що побачила світ 13 травня 1968 р. у «Вечірньому Києві» [11, арк. 8].

Журналістів М. Щербак зацікавив передусім як вчений, який працював у сфері герпетології – науки про плазунів (або рептилій) та земноводних (або амфібій). У 1960-ті роки він був чи не єдиним в Україні фахівцем у цій галузі, бо тільки що минули часи, коли в біології заняття герпетологією вважалося неактуальним і некорисним. У нарисі про М. Щербака «Сенсацій не буде» зазначалося, що молодий дослідник упевнений у доцільності, важливості та необхідності для людей цієї науки і завзято працював для неї [11, арк. 3].

Для своєї дисертації М. Щербак обрав тему «Герпетофауна Криму та її зоогеографічний аналіз». У статті «Тайна кримського геккона» («Таємниця кримського геккона»), що вийшла друком 16 липня 1974 р. в газеті «Крымская правда», відображено цікаві епізоди роботи вченого над темою дослідження, над якою він почав працювати за порадою доктора біологічних наук С. Чернова ще будучи студентом. Перші дослідження кримського геккона М. Щербак провів у Севастополі та Херсонесі під час наукової експедиції співробітників ІЗ у 1958 р. Ці дослідження в Криму у Севастополі та по його околицях вчений вважав своїм стартовим майданчиком у науці. Відтоді, як наголосив автор статті М. Лезинський, який згодом став відомим письменником, М. Щербак «ступив на стежку удачі» [11, арк. 15]. А герпетофауна Криму завжди перебувала в колі інтересів дослідника.

У газетних публікаціях спільними зусиллями авторів статей відтворено привабливий профілографічний портрет українського вченого та розкрито науковий етос природознавця, вказано його зовнішні риси та внутрішні якості, інтереси, принципи та уподобання як дослідника-натураліста.

Оскільки декілька місяців на рік у пошуках емпіричного матеріалу герпетолог проводив у наукових експедиціях в умовах дикої природи, то це відобразилося й на зовнішності М. Щербака. Для підтвердження наведемо портрет вченого, що вміщено у нарисі Л. Малишевської: «В експедиціях він став схожий на чабана або геолога. Сонце й вітер

обпалили шкіру, вибілили волосся й брови. Ноги навчилися не скорятися кілометрам. Він примудрявся застигати, наче камінь, стежачи за потаємним життям, яке бачили не багато людських очей» [11, арк. 3].

У статтях звернено увагу на професіоналізм і організаційні здібності М. Щербака у підготовці та проведенні наукових експедицій, які він очолював, його вміння знайти спільну мову з владою й населенням у місцевостях, де працювали зоологи, налагодити співпрацю з колегами під час експедиційних досліджень, відшукати у природному середовищі необхідний для вивчення матеріал, наполегливість і невтомність вченого під час польових робіт. Наголошено на дбайливому ставленні науковця до природи, знанні дослідником поведінки тварин і бережному ставленні до них. Зазначено, що вчений був передусім змієзнавцем, а не змієловом, адже вмів фахово опрацювати в лабораторії віднайдений у наукових експедиціях матеріал, та акцентовано на його бажанні та вмінні донести до наукової спільноти й громадськості результати досліджень.

Аби поінформувати науковців і суспільство про здобутки під час експедицій, знімалися науково-популярні фільми, сценаристом і консультантом яких виступав М. Щербак. Вчений брав активну участь у теле- і радіопередачах, де йшлося про природу, світ тварин, ЗМ, в якому експонувалися експедиційні матеріали. Свої враження від наукових експедицій та наукові досягнення М. Щербак висвітлював у науково-популярних працях, які були ілюстровані фотографіями, зробленими вченим під час експедиційних мандрів, і публікувалися в часописах, зокрема в газетах. У газетних виданнях друкувалися й цікаві інтерв'ю з М. Щербак, розповіді якого захоплювали слухачів і читачів. Як зазначив В. Рибальченко у своїй розвідці про наукову експедицію українських зоологів під керівництвом М. Щербака до Паміру, вчений був «обдарованим оповідачем», слухаючи якого можна було зримо уявити природу місць, де проходили експедиції [11, арк. 15].

Журналісти пильно стежили за щорічними науковими експедиціями М. Щербака, який протягом 1956–1993 рр. взяв участь у 62 експедиціях теренами України, Азербайджану, В'єтнаму, Вірменії, Грузії, Киргизії, Молдови, Монголії, Росії, Таджикистану, Туркменії та Узбекистану. Майстри пера прагнули першими дізнатися про унікальні знахідки й відкриття вченого, зроблені під час мандрів змійними стежками, аби повідомити про них своїм читачам.

Варто зазначити, що співробітники газетних видань відносили М. Щербака до когорти науковців, які були «жадібні до відкриттів і творчих пошуків» [11, арк. 8], і вважали його щасливим та успішним дослідником

[11, арк. 16], якому природа щедро відкривала свої таємниці. Про експедиції М. Щербака, участь вченого в них та наукові відкриття герпетолога йдеться в таких публікаціях: «Загадки тувинських степів» («Вечірній Київ», 13 травня 1968 р.), «Сон длиной в десять жизней» («Сон завдовжки десять життів») («Известия», 20 березня 1973 р.), «Рекорд сибирского углозуба» («Рекорд сибірського кутозуба») («Социалистическая индустрия», 24 березня 1973 р.), «Тайна крымского геккона» («Таємниця кримського геккона») («Крымская правда», 16 липня 1974 р.), «Живые редкости из Туркмении» («Живі рідкості з Туркменії») («Правда Украины», 22 травня 1977 р.), «У барханах Каракумів» («Прапор комунізму», 3 квітня 1980 р.), «Зоологи на “даху світу”» («Прапор комунізму», 21 вересня 1981 р.), «Двуглавая змея» («Двоголова змія») («Правда», 30 березня 1983 р.), «“Трофеи” зоологов» («“Трофеї” зоологів») («Правда Украины», 24 листопада 1983 р.), «За реликтовым геккончиком Токобаева» («За реліктовим геккончиком Токобаєва») («Вечерний Фрунзе», 7 червня 1984 р.) та ін.

У газеті «Комсомольское знамя» за 3 листопада 1982 р. вміщено інтерв'ю М. Щербака, в якому йшла мова про таємниці рідкісної та небезпечної професії змієлова, яка потребує від людини, яка її обрала, швидкої реакції, спритності, знання звичок тварин [12]. У книзі про М. Щербака є спогад Г. Щербак, що ілюструє вміння самого вченого як змієлова. Це відбулося у Чорноморському заповіднику, де М. Щербак хотів відібрати матеріал для дослідження степової гадюки. «Ми повільно йшли ділянкою степу, – згадує Г. Щербак, – раптом він помітив у траві гадюку і блискавично схопив її. Ледь встиг дістати з кишені мішечок, щоб сховати трофей, як перед нами з'явилася ще одна. Схопив і її. Тут бачимо – ще одна! Микола, дивлячись на нову ціль, простягає до мене руку із затиснутою в ній гадюкою й каже: “Галю, потримай!”. Я, звичайно, не рушила з місця. Відчувши, що я не реауюю, чоловік розлючено повертається до мене і кричить: “Галю! Ти що? Вона ж УТЕЧЕ!!!”» [20, с. 109–110].

Зоологу вдалося описати низку нових родів, видів та підвидів земноводних і плазунів. У 1986 р. в газеті «Вечірній Київ» опубліковано інтерв'ю М. Щербака під назвою «Незвідане – поруч». Відповідаючи на запитання, чому він у своїх дослідженнях віддає перевагу плазунам, вчений зазначив, що має широкий профіль і веде дослідження в різних напрямках зоології, але останніми роками пильно вивчає рептилії. «І треба сказати, не без успіху, – наголосив М. Щербак, – мені разом з моїми молодими колегами вдалося відкрити до десяти нових видів і форм цих прадавніх мешканців Землі» [11, арк. 39]. Додамо, що кілька нових видів

рептилій дослідник описав і в 1990-ті роки. А чотири види рептилій герпетологи назвали на честь самого М. Щербака.

Про свої дослідження та враження під час наукових експедицій, пригоди мандрівника та унікальні знахідки М. Щербак розповів у науково-популярній книзі «На зміїних стежках», яка побачила світ у видавництві «Наукова думка» в 1969 р. Про вихід друком цікавої книги українського вченого повідомило кілька періодичних видань, зокрема газета «Правда України» [11, арк. 10]. М. Щербак написав низку науково-популярних книг, серед яких «За рідкісними тваринами», «Цей прекрасний загадковий світ» та інші, що здобули прихильність читачів.

Видатні досягнення М. Щербака під час наукових експедицій, узагальнені в монографіях із систематики, екології та герпетофауни Палеарктики, підтверджено нагородженням науковця премією імені Д. К. Заболотного НАН України, про що було повідомлено громадськості у статті «До вершин знання і прогресу» [11, арк. 22].

Як відомого герпетолога, дослідження якого добре знані у світі, М. Щербака запрошували до участі у міжнародних герпетологічних форумах. В особовому фонді вченого в ІА НБУВ відклалися газетні публікації, що містять інформацію про його участь у Першій герпетологічній конференції соціалістичних країн (1981 р.), Першій всесоюзній конференції з вивчення герпетофауни Кавказу (1983 р.), Другому світовому конгресі герпетологів в Австралії (1993 р., 1994 р.) [11, арк. 27, 32, 42].

Замітку про участь М. Щербака у конгресі герпетологів в Австралії опублікувала українська газета «Вільна думка», що виходить у Сідней [11, арк. 42]. Згодом вчений розповів про історію своєї поїздки до Зеленого континенту у нарисі «Місяць в Австралії» [10]. Йому дуже хотілося взяти участь у зібранні провідних герпетологів світу, проте у 1993 р. українська академія не могла оплатити цю подорож. «В цей час завітали до нашого музею зоології українці з Австралії: пан Анатолій Онишко з дружиною. Тож, довідавшись про моє прагнення відвідати Австралію, вони взяли фінансувати через Українську громаду Австралії поїздки на конгрес, щиро запросивши ознайомитись з країною – її музеями, заповідниками, природою та зустрітись з нашими земляками, що там проживають. Для мене, натураліста, це був дарунок долі. Всім відомо, який в Австралії дивовижний тваринний світ», – зазначив у своїй статті М. Щербак [10, арк. 29]. На конгресі герпетологів в Аделаїді вчений виступив з доповіддю «Охорона рептилій в Україні».

Перебуванням М. Щербака в Австралії опікувалися журналісти А. Онишко в Аделаїді, М. Шумський в Сідней і професор Л. Лаврівський

в Мельбурні [11, арк. 42]. А в часопису «Вільна думка» вийшла друком розлога стаття про вченого «Хвіст комети “Система”», в якій письменник і офіційний кореспондент тижневика в Києві А. Михайленко висвітлив життєвий шлях М. Щербака через призму його боротьби із антилюдською тоталітарною та репресивною «Системою», що панувала за радянської влади [15]. Як наголосив у своїй праці А. Михайленко, головним героєм його розповіді була не «Система», а людина, яка її перемогла [15, арк. 3]. Тут ще зазначимо, що Українська громада в Австралії зібрала для колишніх політ'язнів України кошти, які були передані через М. Щербака [18, арк. 1].

В Австралії М. Щербак перебував з 16 грудня 1993 р. до 7 січня 1994 р. Він відвідав музеї (Австралійський, етнографічний, імені М. Миклухо-Макля та інші), морський акваріум, заповідники, зоопарк, ботанічний сад, будинок метеликів, побачив на Зеленому континенті пустелі, гори, узбережжя моря. В Українському народному домі у Мельбурні М. Щербак зустрівся з представниками української громади, дав інтерв'ю українському радіо в Австралії. Слід додати, що на екскурсії Зеленим континентом місцеві українці возили М. Щербака на власному транспорті, годували, допомагали збирати тварин.

Повернувшись до Києва, вчений написав Українській громаді в Австралії листи-подяки. З листа А. Онишка, що відклався в архіві М. Щербака в ІА НБУВ, можна дізнатися, що «подяки в газетах [Австралії] надруковано і читачі раді були бачити, що хоч одна людина зволилась написати подяку» [18, арк. 1]. Цікаво, що в своєму листі український журналіст в Австралії А. Онишко, вболіваючи за розвиток української преси на колишній Батьківщині, радив М. Щербаку ініціювати розробку тимчасового закону, щоб російські газети в Україні друкувалися наполовину українською, як, наприклад, це робиться в Канаді [18, арк. 1].

З Києва М. Щербак листувався з редактором газети «Вільна думка» М. Шумським та іншими українськими діячами, які мешкали в Австралії. Вченому регулярно надсилали до Києва свіжі номери «Вільної думки». В особовому фонді М. Щербака в ІА НБУВ зберігається чернетка його листа до редактора української газети в Австралії, в якому дано високу оцінку часопису [17]. Наводимо текст цього листа: «Дорогий пане Марко! Вже другий рік я регулярно одержую «Вільну думку», за що щиро дякую Вам (наразі зауважу, що листи дуже часто не доходять як до Вас, так і назад). Газета мені дуже подобається, вона повно та об'єктивно висвітлює події. Буває, що я, одержуючи 4 місцеві газети, знаходжу щось нове про життя в Україні. Вважаю, що Ваш кореспондент Анатолій Михайленко подає інформацію своєчасно, цікаво, з патріотичних позицій.

Крім мене, «В. Д.» читають з задоволенням мої друзі та знайомі. На жаль, через погану роботу пошти надсилати інформацію про події на Україні важко, але при нагоді я скористуюсь Вашим запрошенням. Щиро Ваш М. Щербак, професор» [17].

При нагоді згадаємо один епізод, що стосується співпраці М. Щербака з українцями в Австралії та бібліотеками в Україні. Вчений листувався з батьком А. Онишка, письменником, поетом, громадським діячем і православним священником С. Онишком, який теж мешкав в Австралії [19]. Будучи в поважному віці, С. Онишко забажав передати велику власну бібліотеку науковим установам і музеям України, беручи на себе й витрати щодо пересилки книг з Австралії [19, арк. 1]. На його прохання М. Щербак надіслав адреси українських наукових бібліотек, яким, на думку вченого, доцільно було б вислати книги, вказавши, зокрема, Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського та Львівську національну наукову бібліотеку імені В. Стефаника [18, арк. 4].

Перебуваючи в Австралії, М. Щербак на забував про ЗМ в Україні. Під час своєї подорожі Зеленим континентом він збирав збитих машинами птахів та інших тварин. Дозвіл на вивезення зібраної колекції з Австралії вчений отримав завдяки допомозі директора Південно-Австралійського музею в Аделаїді, оскільки останній був зацікавлений в обміні музейними експонатами із ЗМ і надіслав колекцію в Україну коштом музею [10, арк. 32 зв.]. По приїзду до Києва М. Щербак у свою чергу надіслав до Південно-Австралійського музею в Аделаїді мушлі [18, арк. 1].

У газетних публікаціях про М. Щербака розкривається роль вченого у створенні нового ЗМ ННПМ НАН України, багато розповідається про діяльність науковця на чолі ЗМ і його внесок у розбудову музею, поповнення фондів ЗМ новими експонатами, зібраними під час наукових експедицій, обміну з іншими музеями, природознавцями-аматорами, колекціонерами тощо. Про роботу М. Щербака як директора ЗМ йдеться у розвідках: «Дом тысячи путешествий» («Будинок тисячі подорожей») («Правда Украины», 16 жовтня 1975 р.), «Цей загадковий світ» («Вечірній Київ», 14 вересня 1984 р.), «Природа – в музейному залі» («Молода гвардія», 2 березня 1985 р.), «Турботи музейного комплексу» («Прапор комунізму», 10 березня 1987 р.). В останній публікації, присвяченій двадцятиліттю діяльності ННПМ НАН України, М. Щербак наголосив на нагальній потребі в реконструкції та розширенні музейного комплексу [11, арк. 38].

У статтях звернено увагу на природоохоронну діяльність вченого. Наприклад, у нарисі «На тропях Карадага» («На стежках Карада-

гу») («Советский Крым», 30 жовтня 1980 р.) йдеться про роботу М. Щербака зі збереження різноманітної флори і фауни у тоді новоствореному Карадазькому природному заповіднику [11, арк. 24].

У газетних публікаціях також відображено діяльність М. Щербака зі створення «Червоної книги України», адже він був відповідальним редактором і співавтором цього видання. За спогадами дружини вченого, протягом усього життя «від студентських років і до схилу віку» М. Щербак «був активним провідником ідеї збереження тваринного світу, вів роз'яснювальну роботу, писав науково-популярні статті до газет і журналів, був багаторічним автором журналу “Рідна природа”, в якому вміщено десятки його нарисів про червонокнижні види» [20, с. 157]. «Червона книга України. Тваринний світ» вийшла друком у 1994 р. під загальною редакцією М. Щербака. Згодом в «Урядовому кур'єрі» було опубліковано інтерв'ю під назвою «Червоний – колір тривоги», в якому науковець розповів про це фундаментальне видання [11, арк. 43].

В інтерв'ю також ішла мова про призначення М. Щербака головою секції «Наукові основи збереження біологічного розмаїття та заповідної справи» Ради з проблем навколишнього середовища і розвитку. Відповідаючи на запитання Т. Пахолук про мету створення цієї секції, вчений зазначив, що діяльність секції спрямована на поліпшення тваринного і рослинного світу. І наголосив: «Наша мрія – змінити червоний колір на зелений. Колір розвитку» [11, арк. 43].

В особовому фонді М. Щербака в ІА НБУВ відклалися науково-популярні праці вченого, що побачили світ на сторінках газетних видань. У цих публікаціях йдеться про численні колекції ЗМ, зібрані під час наукових експедицій Україною, а також, так званих, далеких експедицій – першої Курильської, першої, другої та третьої Туркменської, першої та другої Центральноазійської, першої і другої Забайкальської тощо [5].

Чимало публікацій М. Щербака в газетах порушують проблему захисту тваринного світу. Вчений писав про види тварин, які внаслідок нерозумної діяльності людини перебувають на межі зникнення. Про це йдеться у статтях «Стежкою зоологів» («Київська правда», 9 лютого 1973 р.) [5], «На грани исчезновения» («На межі зникнення») («Туркменская искра», 4 січня 1989 р.) [8]. Зазвичай свої нариси М. Щербак ілюстрував або фотографіями, або малюнками, які часом виконував власноруч [20, с. 157].

Зникнення тварин М. Щербак пов'язував з відсутністю екологічної культури у людей. В одному з інтерв'ю вчений зауважив: «Багато видів гинуть через низьку екологічну культуру населення, бездумне ставлення

до тварин. Ось зараз у «моді», наприклад, саламандри в тераріумах – ось і возять їх із Карпат безкарно» [12]. Безперечно, науково-популярні твори М. Щербака про природу і тваринний світ мали велике виховне значення. Але вчений використовував й інші засоби, аби змінити на краще ставлення людей до тварин. Наприклад, при ЗМ було створено секцію тераріумістів, де консультували школярів і всіх охочих, як утримувати змії у живих куточках [12].

Велику увагу М. Щербак приділяв удосконаленню вітчизняного природоохоронного законодавства. 5 квітня 1980 р. в газеті «Известия» було опубліковано його статтю «Приумножать богатства природы» («Примножувати богатства природи»), в якій вчений висловив свої зауваження та пропозиції до проекту закону про охорону і використання тваринного світу. З метою збереження розмаїття живої природи М. Щербак пропонував закріпити в законі наступне: зобов'язати господарства, які здійснюють промисел і полювання на тварин і птахів, обов'язково займатися дичинорозведенням; врегулювати розвиток аквакультурних господарств; зобов'язати існуючі та новоорганізовані зоопарки вживати заходів до розведення у неволі рідкісних та зникаючих видів тварин; підкреслити виключне право збирання та збереження колекцій тварин тільки державними музеями; передбачити обов'язкову можливість придбання чи передачі приватних колекцій до державних музеїв; внести до тексту закону перелік дій, що вважаються порушенням природоохоронного закону [7].

У низці газетних публікацій М. Щербак повідомляв про наукові відкриття зоологів, розкривав особливості їхньої роботи, розповідав про наукові методи, якими користуються вчені, досліджуючи тваринний світ: «Ожившее ископаемое» («Ожиле викопне») [4], «Зачем изучают комара?» («Навіщо вивчають комара?») [6] та ін.

У своїх науково-популярних творах М. Щербак писав не тільки про природу і тварин, а й про тих, хто досліджував тваринний світ, та про цікавих людей, з якими за життя зводила його доля. Так, один із перших нарисів М. Щербака – «Віддана морю і людям» – був присвячений письменниці й перекладачці В. Іваненко, з якою він навчався на біологічному факультеті КДУ і яка мріяла стати гідробіологом. Проте В. Іваненко тяжко захворіла. Будучи багато років прикутою до ліжка, вона вивчила болгарську мову й перекладала художні твори з болгарської. А ще писала для дітей власні оповідання, в яких йшлося про любов до природи. Нарис М. Щербака вийшов друком 21 листопада 1969 р. у «Літературній газеті» до роковини смерті В. Іваненко [3].

Розлогу статтю М. Щербак написав про видатного українця, нащадка козацького роду, мандрівника, зоолога та етнографа М. Миклухо-Маклая. У цій розвідці М. Щербак згадав і про інших видатних мандрівників і дослідників, які мали українське коріння, – М. М. Пржевальського та М. О. Зарудного. Статтю про М. Миклухо-Маклая було опубліковано в Австралії на сторінках української газети «Вільна думка» в січні-лютому 1994 р. [9; 13]. Перебуваючи на Зеленому континенті, М. Щербак познайомився з правнучкою героя свого нарису Б. Миклухою-Маклай. Про цю зустріч він розповів у статті «Місяць в Австралії» [10].

Вчений є автором низки нарисів про видатних і непересічних людей, з якими познайомився під час відбування покарання у Дубравлазі. Зокрема, про митрополита Йосипа Сліпого, журналіста Ю. Швидкого, поета Л. Бондар-Дністрового, лікаря В. Семенова – сина генерала Г. Семенова та ін. За радянської доби надрукувати ці праці було неможливо. У незалежній Україні вони побачили світ у часопису «Зона» та ювілейній книзі про М. Щербака [10]. Автографи творів і робочі матеріали до них зберігаються в особовому фонді вченого в ІА НБУВ.

Як згадувалося вище, наприкінці 1980-х і протягом 1990-х років М. Щербак вів активну громадську діяльність. Він також виступав у пресі з питань реабілітації осіб-жертв репресій [14] та організації міжнародного судового процесу над злочинцями правлячої в колишньому Радянському Союзі партії [16].

Висновки. В особовому фонді члена-кореспондента НАН України М. Щербака в ІА НБУВ зберігаються газетні публікації вченого, його інтерв'ю та розвідки про науковця, опубліковані у вітчизняних і закордонних виданнях. Вони є документними джерелами для дослідження багатогранної діяльності та творчості М. Щербака. Його газетні публікації присвячені проблемі захисту тваринного світу, порушують питання удосконалення вітчизняного природоохоронного законодавства, формування у людей екологічної культури, інформують про наукову роботу та відкриття зоологів, висвітлюють діяльність Зоологічного музею НАН України, знайомлять з долями людей, які досліджували природу. У публікаціях про М. Щербака відображено його діяльність як вченого-герпетолога, розкрито його роль у створенні та розбудові Зоологічного музею НАН України, висвітлено участь науковця у міжнародних герпетологічних форумах і роботу над підготовкою Червоної книги України, а також відображено боротьбу громадського діяча за реабілітацію колишніх політв'язнів та захист їхніх прав.

Список бібліографічних посилань

1. Акімов І. А., Харченко В. О. Вчений – натураліст (до 90-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України М. М. Щербака). *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 10. С. 89–94. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/127177>
2. Ємельянов І. Г., Червоненко О. В. Нариси історії Національного науково-природничого музею НАН України (до 50-річчя з дня створення). *Вісник Національного науково-природничого музею*. 2016. Т 14. С. 3–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnnpnm_2016_14_2
3. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ). Ф. 295. Оп. 1. Спр. 35. 2 арк.
4. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 54. 3 арк.
5. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 57. 1 арк.
6. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 58. 1 арк.
7. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 71. 1 арк.
8. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 79. 1 арк.
9. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 95. 18 арк.
10. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 100. 34 арк.
11. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 2. Спр. 24. 46 арк.
12. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 2. Спр. 46. 1 арк.
13. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 10. 3 арк.
14. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 71. 1 арк.
15. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 78. 3 арк.
16. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 129. 1 арк.
17. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 137. 1 арк.
18. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 157. 4 арк.
19. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 158. 2 арк.
20. Микола Щербак – Людина Природи: статті, документи, спогади, фото / упоряд. Ю. Щербак ; уклад. М. Виноградов, О. Виноградова ; відп. ред. О. Виноградова. Київ : Ярославів Вал, 2017. 248 с.
21. Писанець Є. М. М. Щербак (до 80-річчя з дня народження). *Збірник праць Зоологічного музею*. 2007. № 39. С. 7–12.
22. Погребняк С., Писанець Є., Маніло В. Зоологічний музей ім. М. М. Щербака: минуле та сучасне. *Світогляд*. 2010. № 10. С. 36–45.
23. Роженко М. Микола Щербак. *Зона*. 1998. Вип. 13. С. 280–288.
24. Шаповал А. Особові фонди зоологів у Інституті архівознавства НБУВ: нові надходження та їх інформаційний потенціал. *Наук. пр.*

Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. 2014. Вип. 40. С. 371–382. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000219>

25. Шаповал А. І. Щербак Микола Миколайович. *Особові архівні фонди вчених НАН України в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : путівник*. Київ, 2017. С. 643–646.

26. Шаповал А. Архівні документи про діяльність М. М. Щербака з організації природничого музею. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф.* Київ, 2017. С. 499–503.

27. Шаповал А. Документи про участь М. М. Щербака у науково-популярних фільмах, телевізійних і радіопередачах. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями : матеріали Міжнар. наук. конф.* Київ, 2021. С. 540–543.

References

1. Akimov, I. A., Kharchenko, V. O. (2017). Vchenyi – naturalist (do 90-richchia vid dnia narodzhennia chlena-korespondenta NAN Ukrainy M. M. Shcherbaka) [Scientist-naturalist (to the ninetieth anniversary of the Corresponding Member of NAS of Ukraine M. M. Shcherbak)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 10, 89–94 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/127177>

2. Yemelianov, I. H., Chervonenko, O. V. (2016). Narysy istorii Natsionalnoho naukovoprrodychnoho muzeiu NAN Ukrainy (do 50-richchia z dnia stvorennia) [On the History of the National Museum of Natural History, NAS of Ukraine (to the fiftieth anniversary of its establishment)]. *Visnyk Natsionalnoho naukovoprrodychnoho muzeiu – Bulletin of the National Science and Nature Museum*, 14, 3–12 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnnpm_2016_14_2

3. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 35 [in Ukrainian].

4. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 54 [in Russian].

5. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 57 [in Ukrainian].

6. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 58 [in Russian].

7. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 71 [in Russian].
8. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 79 [in Russian].
9. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 95 [in Ukrainian].
10. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 100 [in Ukrainian].
11. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 2, Unit 24 [in Ukrainian and Russian].
12. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 2, Unit 46 [in Russian].
13. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 10 [in Ukrainian].
14. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 71 [in Ukrainian].
15. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 78 [in Ukrainian].
16. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 129 [in Ukrainian].
17. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 137 [in Ukrainian].
18. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 157 [in Ukrainian].
19. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 158 [in Ukrainian].
20. Shcherbak, Yu. (2017). Mykola Shcherbak – Liudyna Pryrody: statti, dokumenty, spohady, foto [Mykola Shcherbak – Person of Nature: articles, documents, memories, photos]. Kyiv: Yaroslaviv Val [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnnpm_2016_14_2
21. Pysanets, Ye. (2007). M. M. Shcherbak (do 80-ricchya z dnia narodzhennia) [M. M. Shcherbak (to his eightieth anniversary M. M. Shcherbak (on his 80th birthday)]. *Zbirnyk prats Zoolohichnoho muzeiu – Collection of Works of the Zoological Museum*, 39, 7–12 [in Ukrainian].
22. Pohrebniak, S., Pysanets, Ye., Manilo, V. (2010). Zoolohichni muzei imeni M. M. Shcherbaka: mynule ta suchasne [M. M. Shcherbak Zoological Museum: past and present]. *Svitohliad – Outlook*, 10, 36–45 [in Ukrainian].
23. Rozhenko, M. (1998). Mykola Shcherbak [Mykola Shcherbak]. *Zona – Zone*, 13, 280–288 [in Ukrainian].

24. Shapoval, A. (2014). Osobovi fondy zoolohiv u Instytuti arkhivoznavstva NBUV: novi nadkhozhdzhennia ta yikh informatsiinyi potentsial [Personal funds of zoologists at the Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: new arrivals and their informational potential]. *Naukovi pratsi natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 40, 371–382 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000219>

25. Shapoval, A. I. (2017). Shcherbak Mykola Mykolaiovych [Shcherbak Mykola Mykolaiovych]. *Personal archival funds of scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine at the Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: a guide*. (pp. 643–646). Kyiv [in Ukrainian].

26. Shapoval, A. (2017). Arkhivni dokumenty pro diialnist M. M. Shcherbaka z orhanizatsii pryrodnychoho muzeiu [Archival documents about M. M. Shcherbak's activities in the organization of the Natural History Museum]. Proceedings from The Library. Science. Communication. Strategic tasks of the development of scientific libraries: *Mizhnarodna naukova konferentsiia (Kyiv, 3–5 zhovtnia 2017 roku) – International Scientific Conference*. (pp. 499–503). Kyiv [in Ukrainian].

27. Shapoval, A. (2021). Dokumenty pro uchast M. M. Shcherbaka u naukovu-populiarnykh filmakh, televiziinykh i radioperedachakh [Documents on the participation of M. M. Shcherbak in popular science films, television and radio programs]. Proceedings from The Library. Science. Communication. From resource management to knowledge management: *Mizhnarodna naukova konferentsiia (Kyiv, 5–10 zhovtnia 2021 roku) – International Scientific Conference*. (pp. 540–543). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.09.2022.

Andrii Shapoval,

Dr. Sci. (History), Senior Researcher, Head of Department,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine
e-mail: shai196@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1188-5142>

Newspaper Publications of Naturalist Mykola Shcherbak (to his ninety-fifth anniversary)

The purpose of the study is to analyze the publications either by the Ukrainian zoologist, herpetologist, conservationist, museologist, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, public figure M. Shcherbak or about him, which were

published in newspapers and deposited in the personal fund of the scientist at the Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The methodology of work is based on the usage of source, archival, chronological, comparative, biographical and prosopographic research methods.

Scientific novelty. For the first time, the journalistic and popularizing works of M. Shcherbak were comprehensively researched, the main themes and storylines of the scientist's newspaper investigations were determined. Publications about M. Shcherbak in newspapers were considered. The circle of newspapers with which M. Shcherbak as scientist and public figure cooperated, is outlined. The study of newspaper publications by M. Scherbak and about him makes it possible to expand knowledge about the scientist's creative and social activities, his interests and civic position.

Conclusions. In personal fund of M. Shcherbak, a corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, at the Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, newspaper publications of the scientist, his interviews, published in domestic and foreign media are stored. They could serve as documentary sources for researching M. Scherbak's multifaceted activity and creativity. The newspaper publications of the naturalist scientist deal with the problem of the animal world protection, raise the issue of improving domestic environmental protection legislation, formation people ecological culture, inform about zoologists' researches and discoveries, highlight the activities of the Zoological Museum of the National Academy of Sciences of Ukraine, tell about people who explored nature. The publications dedicated to M. Scherbak reflect the activities of the herpetologist scientist, his role in the creation and development of the Zoological Museum of the National Academy of Sciences of Ukraine is revealed, the participation of the scientist in international herpetological forums is highlighted, his work on the preparation of the Red Book of Ukraine, the activist's struggle for the rehabilitation of former political prisoners and the protection of their rights is reflected.

Keywords: M. Shcherbak, newspaper publications, personal archival fund, Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, zoology.